

Teali-i İslam Cemiyeti

Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918'de imzalanmasından sonra vatanın kurtuluşunu temin için Türk aydın ve milliyetçileri çözüm yolları aramaya başlamışlardır. Bunun sonucunda İtilaf devletlerinin işgallerine karşı, Anadolu ve Rumeli halkı teşkilat ve cemiyetler teşkil ederek bölgesel kurtuluş mücadelesi başlatmıştır. Ancak bu cemiyetlerden bazıları takip ettikleri yöntem ve savundukları fikirler sebebiyle fayda temin etmekten çok, zarar vermişlerdir. Mustafa Kemal Paşanın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasını müteakiben, farklı farklı isimler ve amaçlar altında çalışan bu cemiyetleri aynı ideal ve hedef çerçevesinde tek bir merkeze bağlamak oldukça zaman almıştır. Ancak, bu cemiyetlerden bazıları da açıktan açığa İstiklal mücadelesine karşı çıkarak, padişahın yönetiminde kalmayı tercih etmişlerdir. Genel olarak cemiyetleri, bu dönemde takip ettikleri politika ve amaçlar açısından şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

- 1- İstanbul Hükümetleri ile birlikte hareket edip, mütareke şartlarını kabullenmek ve mağlup olmanın getirdiği zararları en az zararla atlatıp, toparlanmak için zaman kazanmak,
- 2- Osmanlı Devleti'ni yaşatabilmek için büyük devletlerden birinin mandası altına girmek,
- 3- İtilaf devletlerinin emperyalist amaçlarının gerçekleşmemesi için Türk halkı ile topyekûn istiklal mücadelesi başlatmak.

Teali-i İslam Cemiyeti; birinci grup içinde değerlendirilmekte olup, İstiklal mücadelesine zarar verecek faaliyetlerde bulunanlar arasındadır. Cemiyetin asıl başlangıcı İttihat ve Terakki Partisine muhalefet etmek amacıyla 15 Şubat 1335/1919 tarihinde Vefâ'da Molla Hüsrev Mahallesi'nde Şehzâde Cami'i sokağında 1 numaralı evde kurulmuş olan Cemiyet-i Müderrisin (Medrese Öğretmenleri Derneği)'dir.

Cemiyeti Müderrisin'in kurucuları yalnız dini eğitim ile kurtuluşa ulaşamayacağını ilim ve fen alanındaki ilerlemelerin de takip edilerek öğretilmesini amaç edinmiş olmalarının yanı sıra her ne olursa olsun siyasetle de uğraşılmayacağına dair karar almışlardır. Ancak o günlerdeki siyasi olayların gelişimi bu prensibin takibine engel olmuştur.

Damat Ferit Paşa Hükümeti Erzurum ve Sivas kongrelerine engel olmayınca bu defa da alınan kararların duyurulmasına mani olacak faaliyette bulunmaya başlamıştır. Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye de İstanbul Hükümeti ile Anadolu'nun resmi haberleşmesini kesme emrini vermiştir. Sultan Vahdettin bu durumu düzeltebilmek için bir beyanname yayınlamıştır. 20 Eylül 1919 tarihli bu beyannamede; Sultan Vahdettin İzmir'in işgali akabinde meydana gelen hadiseleri gelen telgraflardan öğrendiğini ifade ederek, bu olaylar karşısında büyük üzüntü duyduğunu belirtmektedir. Söz konusu beyannamede; Temsil Heyetinin almış olduğu "haberleşmenin kesilmesi" kararı eleştirilerek, bunun Avrupa kamuoyunun Osmanlı Devleti hakkında yanlış kanaatlere kapılmasına sebebiyet verdiği, bunun memleketin yüce menfaatlerinin ortadan kalkmasına, yapılması düşünülen seçimlerin gecikmesine sebep olabileceği, tam memleketin sulha götürülmekte olduğu bu günlerde, Heyet-i Mebusan'ın toplanmaması sebebiyle hükümetin müşkül duruma düştüğü ifade edilmektedir.

Sultan Vahdettin'in Damat Ferid Paşa hükümetini destekleyen bu beyanname halk arasında Temsil Heyetine karşı tepkilere sebep olmuş ve muhtelif gösteriler meydana gelmiştir. Bu gösterilerin yanı sıra Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 3000'i aşkın subay adına Askeri Nigeşban Cemiyeti ve Trabzon Adem-i Merkezî Cemiyeti, Mütakaidîn-i Askeriye cemiyetlerinin yanı sıra Cemiyet-i Müderrisîn de 26 Eylül 1919'da İttihatçı olarak gördükleri Temsil Heyeti'ni ağır bir

şekilde suçlayan bir bildiri yayınlamışlardır. Cemiyet-i Müderrisi'nin siyasete girmeme kararı bu teşebbüs ile ihlal edilmiş olduğu için üyeler arasında da tartışmalar meydana gelmiş, M. Tâhir Efendi ve Said Nursî başta olmak üzere bazı üyeler istifa etmiştir. Bu gelişme üzerine yeniden yapılanma kararı veren üyeler, 14 Kasım 1919 tarihinde yaptıkları toplantıda müderrisler haricinde de üye almak kaydıyla "Teali-i İslam Cemiyeti" olarak cemiyeti yeniden teşkil etmişlerdir. Teali İslam Cemiyeti'nin Kurucular Kurulu Fâtih Dersiamlarından Abdülfettah, Fâtih Dersiamlarından Geyveli İbrâhim Hakkı, Fâtih Dersiamlarından İskilipli Mehmed Âtîf ve Bâyezid Dersiamlarından Ermenekli Mustafa Safvet Efendiden müteşekkildir.

Yönetim Kurulu ise Başkan: Fâtih Dersiamlarından Mustafa Sabri Efendi. Başkan Yardımcısı: Darü'l-Hilâfeti'l-İbtidâ-î Dâhil Medreseleri Umum Müdürü İskilipli Mehmed Âtîf Efendi, Genel Sekreter: Darü'l-Hilâfeti'l-Âliyye İbtidâ-î Dâhil Medreseleri Osmanlı Edebiyatı Müderrisi Ermenekli Mustafa Safvet Efendi olarak belirlenmiştir.

Cemiyet Üyeleri; Darü'l Hikmeti'l İslâmiye â'zasından Eşref Efendizâde Şevketî, Darü'l-Hikmeti'l- İslâmiye â'zasından Said Nursî, Fâtih Dersiamlarından Düzceli Zâhid ve Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Sahn Medreseleri Fıkıh Müderrislerinden Seydişehirli Hasan Fehmi, Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye İbtidâ-i Dâhil Medreseleri Mantık Müderrisi Manisalı Mustafa, Fatih Dersiamlarından Âsitâneli Hafız Abdullah ve Dersiamdan Sinoplu Mehmed Emin Efendi'dir.

Mustafa Sabri Efendi'nin Dâmat Ferid kabinesinde şeyhülislâm olarak görev alması üzerine boşalan cemiyet başkanlığına daha sonra İskilipli Mehmed Âtîf Efendi seçilmiştir.

Teali-i İslam Cemiyeti ilmî, dinî, sosyal, sağlık ve ekonomik alanlarda faaliyette bulunmayı amaçlamıştır. Yani hem din âlimi yetiştirmeye ve hem de bütün insanların bilmesinde faydalı olan dinî bilgileri yayın yoluyla öğretmeye gayret sarf edeceklerdir. Müslüman halkın iktisadi problemlerini çözümlyerek işsizlere iş bulmaya ve yardım etmeye çalışacaklardır. Aynı zamanda toplumsal ahlâkı bozan kumar, fuhuş vb. muzır şeylerin yasaklanmasına gayret edeceklerdir. Kısaca o günkü ilmiye sınıfının önemli simalarını bünyesinde toplamış olan cemiyet, en ücra köy ve kasabaya kadar yeni okullar ve medreseler açmaktan, sağlık hizmetleri vermeye, camilerde vaazlar vermekten, halka öğüt verici konuşmalar yapmaya kadar değişik çalışmalar gerçekleştirmeyi amaçlamıştır Teâli-i İslam Cemiyeti'nin faaliyetleri Genel Merkezin faaliyetleri ve Anadolu'daki Şubelerinin faaliyetleri olarak iki ayrı koldan yürütülmüştür.

Teâli-i İslâm Cemiyeti Genel Merkezinin Faaliyetleri

1- İtilaf Kuvvetlerine hitaben muhtıra yayınlamıştır.

2- Bolşeviklik aleyhinde bir beyanname yayınlamıştır.

3- Anadolu Hareketi aleyhine (Cemiyet adına) yazılan bir beyanname Yunan uçaklarıyla Anadolu'ya dağıtılmıştır."

Teali İslam Cemiyeti'nin Mütareke İstanbul'unda zaman zaman da tüzük dışı faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Bunlardan ilki İstanbul'un İtilaf Kuvvetleri tarafından,16 Mart 1920'de resmi olarak işgalinden yaklaşık bir ay kadar önce İtilaf Devletleri temsilcilerine verilen muhtıradır. Basında yer alan muhtıradan, İstanbul'un "Makkar-ı Hilâfet ve Saltanat" olduğu ve öyle kalması gerektiği ifade edilmektedir. Bu muhtıranın zamanlaması son derece önemli olup, İtilaf Devletlerinin Londra'da yaptıkları barış görüşmelerinde İstanbul'un geleceği ile ilgili ciddi tartışmaların yapıldığı bir zamana denk gelmektedir. Teali İslam Cemiyeti bu görüşmelerden sızan duyumlara dayanarak İstanbul'un Osmanlı Devletinden alınması ihtimaline karşı tedbir almaya çalışmaktadır.

Teali İslam Cemiyetinin bir diğer faaliyeti de **Müslümanlık ve Bolşevizm Beyannamesi yayınlamasıdır**. İngilizler,

Bolşeviklik fikrinin İslâm'a aykırı olduğuna dair fetva almak amacıyla şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'ye müracaat etmişler ve bu fetvaya karşılık padişah başkanlığında İslâm âleminde gelecek murahhasların oluşturacağı bir Hilâfet Meclisi toplanmasını teklif etmişlerdir. İngilizler, böylece Bolşevikliğin Asya milletleri arasında yayılmasını engelleyerek, Asya ve Hindistan sömürgelerindeki menfaatlerinin önünün kesilmesine engel olmayı amaçlamaktadırlar. Ayrıca kendi kontrolleri altında bir hilâfet kurumu vasıtası ile Asya Müslümanları arasında hızla yayılmakta olan Bolşeviklik fikrine karşı da mücadele edebileceklerdir.

Böyle bir fetva yayınlanmasının sonunda gerçekleşecek "Hilâfet meclisi" ise Sultan Vahdettin'e birçok faydalar sağlayacak olup, herşeyden önce Anadolu'da başlamış olan Kuvvâ-yı Milliye Hareketinin Rusya'daki Bolşeviklerle yakınlık kurmasıyla maddî yönden olduğu kadar, propaganda açısından da destek sağlaması ve güçlenmesi engellenebilecektir. İkinci olarak da İstanbul'un giderek zayıflamaya başlayan otoritesi, toplanacak olan Hilâfet meclisi ile tekrar tesis edilebilecektir. Teali İslam Cemiyeti'nin bu faaliyetleri içinde en fazla Türk İstiklal Savaşına ciddi olarak zarar veren ve Anadolu'daki iç isyanların çıkmasında tesirli olan beyannameleri üzerinde durulması gerekmektedir.

Kuvvâ-yı Milliye Aleyhine Beyannâmeler

Teali-i İslâm Cemiyeti kayıtsız şartsız halifeye bağlılığı, zaman zaman İstanbul Hükümeti emrinde hareket etme şeklinde uygulamıştır. Bunu daha çok fikri mücadele ve propaganda faaliyetleri olarak yerine getirmiş, İstiklâl Savaşında en fazla gerekli olan birlik ve dayanışmaya ciddi olarak zarar vermiştir. İstanbul ile Ankara arasında tercih yapma hususunda zaten kararsız kalmış olan Anadolu insanını oldukça zor durumda bırakmışlardır. Mustafa Kemâl Paşa Cepheye Yunan işgalcileri ile mücadele eden kuvvâ-yı Milliye birliklerini, iç isyanlarda görevlendirmek zorunda kalmıştır. Bu şekilde yaklaşık bir yıllık Anadolu'nun kurtarılması için kullanılacak olan kıymetli bir süre boşa geçirilmiştir.

1920 senesi Ağustos'unda Damat Ferit Paşa Hükümeti, daha önceki hükümetleri döneminde devrin Şeyhülislamı Dürrizâde Abdullah Efendiye yayınlamış oldukları fetvalara karşılık olarak, Börekçizade Rifat Efendi ve Anadolu'daki birçok din âliminin vermiş olduğu karşı fetvaya cevabi yeni bir beyannâmeye ihtiyaç duymuştur. Çözüm olarak Teali İslam Cemiyeti adına Anadolu'daki İstiklâl Savaşı aleyhine bir beyannâme yayınlanması kararı alınmıştır. Durumu öğrenen Cemiyet Başkanı İskilipli Mehmet Atif Efendi, Tahirü'l-Mevlevî ile birlikte yeni şeyhülislam olmuş olan eski cemiyet başkanları Mustafa Sabri Efendi ile görüşmüşler ve "Teâlî-i İslâm, siyâsi değil, ilmî ve dinî bir cemiyettir. Biz hükümetin işine karışmayacağımız gibi hükümette bizi karıştırmasın." diyerek, alınan karara itiraz etmişlerdir. Ancak Mustafa Sabri Efendi, ilmi bir cemiyet tarafından yazılmış bir beyannâme ile halkın fikrinin düzeltilmesi gerektiğine inanmaktadır. Bunun için de en uygunu Teâlî-i İslâm Cemiyetidir. Bu gelişme üzerine, "*T. Mevlevî: Efendi Hazretleri! Teâlî-i İslâm buyurduğunuz gibi ehliyetli bir cemiyet ise ilk önce azanın re'yi alınmak ve rızası sağlanmak lazım gelirdi. Yok... öyle değil de her teklife kavuk sallayacak bir güruh ise böyle dalkavuk alayının beyanatı da bir tesir husule getirmez ...*" diyerek oylama istemiştir. Şeyhülislâm üyelerinin çoğunluğu medreselerde görevli hocalar olan Teali İslâm Cemiyeti bünyesinde yapılacak bir oylamada nasıl olsa teklifi kabul edilir düşüncesi ile bu isteği kabul etmiştir. Ancak, Meşihat Mektupçusu ve Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendinin damadı Bergamalı Zeki Efendinin: ...beyannamenin mutlaka mühürlenmesi lazım geldiğini aksi takdirde bu durumun vatana hıyanet sayılacağını ifade etmiş olmalarına rağmen yapılan, oylama sonucunda beş kişi ret, beş kişi de kabul oyu vermiştir. Cemiyet başkanı İskilipli Atif Efendinin de ret oyu kullanması ile beyannâmenin Teali İslam Cemiyeti adıyla mühürlenmesi reddedilmiştir.

Zeki Efendinin oylama esnasında ret oyu verenlere: "-Siz kabul etseniz de etmeseniz de Hükümet bu beyannameyi

Anadolu'ya gönderecek" demesi, İstanbul Hükümeti'nin bu husustaki yaptırımcı tavrını açık olarak göstermektedir. Hükümetin aldığı bu kararı müteakiben cemiyet üyelerinin bütün muhalefetine rağmen Teali-i İslâm Cemiyeti adına Yunan uçakları ile Anadolu'da muhtelif bölgelere TBMM aleyhinde beyannâmeler atılmıştır.

Söz konusu beyannâmede, ülkenin içine düştüğü durum İstanbul Hükümeti gözüyle anlatılarak, Anadolu insanının daha önceden gayet mutlu ve müreffeh yaşadığı, İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi bid'at bir grubun ülkede iktidarı ele geçirmesi ile bu güzel talihinin değişmiş olduğu ifade edilerek, İttihatçıların maceracı ruhlarıyla ülkeyi savaştan savaşa sürüklemiş oldukları iddia edilmektedir. 31 Mart Vakası ve II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesi, Balkan savaşı ve yenilgileri de İttihatçıların hataları arasında zikredilmektedir. İttihat ve Terakki Partisi, Osmanlı Devleti'ni 1. Dünya Savaşı'na sokarak, sınırlarının Bağdat'tan Arnavutluk'a Yemen'den Karadeniz'e kadar kaybedilmesinden de sorumludur. Yine beyannâmeye göre; tam savaşı kaybetmiş ve yeni bir barış imzalamış olmanın gereği olarak (Sevr Antlaşması) huzur bulunacakken, milletle hiç bir ilgileri olmayan ve İttihatçı oldukları bilinen Mustafa Kemal ve arkadaşları kendilerini Kuvvâ-yı Milliye olarak isimlendirip ortaya çıkmışlardır.

Anadolu halkına hitap eden ve Mustafa Kemal Paşa ve kadrosuna, Kuvvâ-yı Milliye'ye çok ağır ifadelerin yer aldığı bu beyanname Teali İslâm Cemiyeti tarafından tekzip edilmesine rağmen, halk arasında TBMM'ye karşı iç isyanların çıkmasına sebebiyet vermiştir. Her ne kadar bu hadiseyi müteakiben Teali İslâm Cemiyeti, beyannâme ile bir ilgilerinin olmadığı hususunda gazetelerde tekzip yayınlamış olsa da sonuç değişmemiştir. Bu hadiseden kısa bir müddet sonra cemiyet yönetimine Hürriyet ve İtilaf Partisi mensuplarının hâkim olması üzerine T. Mevlevî ve İskilipli Atıf Efendi yönetim dışı kalmış ve cemiyetle ilişkileri tamamen kesilmiştir.

Anadolu'daki İstiklâl Mücadelesine ve de TBMM'ye karşı meydana gelen isyanlarda etkili olması sebebiyle Teali İslâm Cemiyeti'nin Anadolu'daki Şubeleri ve Faaliyetlerinin üzerinde ayrıca durulması gerekmektedir.

Cemiyet, kuruluş amaçları doğrultusunda Tekfurdağı, Isparta, İskilip, Kastamonu, Çal, Manisa, Eskişehir, Bursa, Çorum, Ödemiş, Konya, Uşak, Merzifon, Çankırı, Yenişehir, Karahisar-ı Sahip, Kütahya ve Bolu'da şubeler açmıştır. Muğla, Sungurlu, Boyabat, Bandırma, Kirmasti, Düzce, Beyşehir, Sinop, Sivas, Kayseri, Amasya, Nevşehir, Bolvadin ve Maraş'ta da yeni şubeler açma kararındadır. Ancak cemiyetin İstanbul Hükümeti ve padişah taraftarlığı yaparken, Millî Mücadeleye karşı olumsuz tavır alması, Temsil Heyeti Başkanı olan Mustafa Kemal Paşayı rahatsız etmiştir. Mustafa Kemal Paşa 12 Şubat 1920'de, Konya'daki 12. Kolordu Komutanlığına çektiği telgrafta bu konuya temas ederek, "vatanın bu bahtsız gününde millet fertlerinin birleştirilmesinin önemli olduğu ve bunun dışındaki hareketlerin millî birliği bozup ayrılma ve parçalanmaya sebep olacağını belirtmiştir". Mustafa Kemal Paşaya göre bunun önlenmesi için, "her ne ad ile olursa olsun milletin birlik ve düşüncesini bozan bu gibi din ve siyaset perdesi altında kurulan ve de ilerde kurulması düşünülen bütün olumsuz hareketlerin derhal genişleme ve kurulmasına" engel olunması gerekmektedir. Mustafa Kemal, milletin birleşmeye muhtaç olduğunu belirterek, bunun dışındaki her hareketin "Hıyanet-i Vataniye" kabul edileceğini ve derhal yok edilmesi gerektiği kanaatindedir. Mustafa Kemal Paşanın bu husustaki kanaatleri Cemiyetin daha sonra istemese de zorla iştirak ettirileceği Anadolu'da beyannâmeler atılması şeklindeki faaliyetleriyle daha da güçlenmiş olmalıdır.

1920 yılının Mart ayı başlarında İngilizler, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Nigehban Cemiyeti ile bir anlaşma yapmış ve Boğazlardaki hâkimiyetlerini temin için tedbirler almaya çalışmıştır. Bu amaçla, Kuvvâ-yı Milliye'ye tâbi Anadolu toprakları ile İstanbul arasında tampon bir bölge teşkil üzere Ankara'ya muhalif Cemiyet-i Ahmediye adında yeni bir cemiyet teşkiline teşebbüs etmişlerdir. Kurulan bu cemiyet daha sonra Teali İslâm Cemiyeti ile birleşmiş ve

Kuvvâ-yı Milliye aleyhinde gösteriler düzenlemeye devam etmiştir. Bu faaliyetler özellikle de bütün engelleme çabalarına karşı Ankara'da TBMM'nin açılmasını müteakiben daha da artmıştır. İngilizlerin ve İstanbul Hükümetinin kışkırtmaları ile Anadolu'daki isyanlar artarak devam etmiştir. TBMM'ye bağlı askeri birlikler 5 Mayıs 1920 tarihinde Teali İslâm Cemiyeti'nin mensuplarından bir kısmını yakalamışlardır. Buna tepki olarak 6 Mayıs 1920 tarihinde yakalananların yakınları ile cemiyet taraftarlarının Konya'nın dışında toplanarak, şehri basmaya kalkışacakları haberi üzerine, M. Kemal Paşanın bu husustaki uyarısı gereğince teyakkuz halinde bulunan yetkililer daha şehre girmeden isyan etmek isteyenleri dağıtmışlar, çoğunu da tutuklamışlardır. Bu isyanı teşvik edenlerden bir kısmı daha sonra divan-ı harpte yargılanmıştır.

Teali-i İslâm Cemiyeti mensupları, bu şekilde ilk isyan girişimi püskürtülmüş olsa da 1920 Haziran ve Eylül aylarında güneyde Millî Aşireti isyanının çıkmasını müteakiben, Konya'daki bütün muhalif gruplarla beraber tekrar isyan etmiştir. İkinci kez de aynı şekilde bastırılan ve başarıya ulaşamayan bu isyanın başarılması halinde Haziran ayı ile birlikte taarruz ve ilerleme aşamasına girmiş olan Yunan askeri birliklerine karşı savaşı kuvvâ-yı milliye birlikleri çok zor durumda kalabilecektir. Ancak düşünüldüğü gibi olmamış, zaten kısa bir süre sonra da Ali Fuat Paşa kumandanlığında Batı cephesi düzenli ordu teşkili gerçekleşmiştir.

Teali-i İslâm Cemiyeti'nin zarar veren düşünceleri Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra da devam etmiş olup, bunlar içinde 1925 Şapka Olayları ve Teali İslâm Cemiyeti Mensuplarının Yargılanması ayrı bir öneme haizdir.

Cumhuriyetin ilanını müteakiben Anadolu'daki muhalif grupların yeniden harekete geçtikleri görülmektedir. İnkılâplar belli kesimlerde rahatsızlığa sebebiyet vermiş olup, özellikle de şapka inkılâbı muhafazakâr kesimlerde direnişle karşılaşmıştır. Başlangıçta şapka giymeye tepki şeklinde başlayan bu direnişler, zaman içinde örgütlü hale gelmeye başlamıştır. Bu tepkiler, Türkiye Cumhuriyeti Devletini ve inkılâpları ortadan kaldırmaya dönük bir isyan olarak görüldüğü için takibatlar başlatılmıştır. Bu direnme hadiselerinden birisi de 1925 Ocak ayı içinde, Erzurum'da meydana gelmiştir. Bir pazar günü okunan mevlitten sonra hocaların yapmış oldukları yürüyüşe halkın da katılımıyla olay büyümüştür. Yapılan tahkikat neticesinde bu harekete "Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti" ile "Teâlî-i İslâm Cemiyeti" mensuplarının karıştıkları tespit edilmiştir. Aynı şekilde Rize'de ve Giresun'da da şapka giymeye tepkilerden meydana gelmiş olan hadiselerde göstericiler, Trabzon ve Erzurum ahalisi ile Ankara'daki bir takım dindar paşaların da kendileriyle beraber olduklarını iddia etmişlerdir.

Bu hadiseler karşısında İstiklâl Mahkemesi Erzurum, Rize ve Giresun'a giderek birçok kişiyi tutuklamışlardır. Daha sonra da hadiselerin cereyan ettiği bölgelerdeki sanıkların evlerinde yapılan aramalarda İskilipli Mehmet Atif Efendinin şapka inkılâbından iki yıl kadar önce yazmış olduğu "Frenk mukallitliği ve Şapka" isimli risalesinin bulunması ve de olaylara karışanlar arasında Teali İslâm Cemiyeti mensuplarının da olması sebebiyle, Teali İslâm Cemiyeti genel merkez yöneticilerini de tutuklamak ve yargılamak üzere İstanbul'a gitmişlerdir. Ancak cemiyetin merkez teşkilatı mensupları İstiklâl Mahkemesi heyeti daha İstanbul'a gelmeden önce tutuklanmışlardır. 21 Şubat 1925'de İstiklâl Mahkemesi heyeti daha önceden alınmış ifadeleri gözden geçirerek tutuklulardan bir kısmını serbest bırakırken, suçlu olduğu düşünülenleri yargılanmak üzere Ankara'ya göndermiştir.

Ankara İstiklâl Mahkemesinde yapılan uzun yargılamalarda ve gerekse de savcının hazırlamış olduğu iddianamede ve mahkeme heyetinin vermiş olduğu karar metinlerinde Teali İslâm Cemiyeti ile şapka isyanlarının irtibatlandırılmış olduğu görülmektedir. İstiklal Mahkemesi heyeti yalnız şapka isyanlarını yargılamak amacıyla olmayıp, Teali İslâm

Cemiyeti'ni ve mütareke döneminde yapmış oldukları faaliyetleri de yargılamak niyetindedir. İskilipli Atif Efendi özellikle Agustus 1920 Beyannamesinin Anadolu'daki isyanların çıkışındaki meydana getirdiği tahribat sebebiyle İstiklâl mahkemesi tarafından ciddi olarak suçlanmaktadır. "Mahkeme, Teali İslâm Cemiyetinin, beyannamenin Anadolu'ya atıldığıнын gazetelerde duyurulmasının akabinde yayınlamış olduğu tekzibi kabul etmemiş ve olayın seyrinden ziyade Anadolu halkı arasında meydana getirdiği yıkıcı tesir göz önüne alınmıştır. İstiklâli için mücadele eden Anadolu köylerine atılan bu beyannamelerin yeniliğe ve Cumhuriyete düşman bir zihniyetin ürünü olduğu ve İskilipli Mehmet Atif'in "inkılâp ruhuyla, çağın ruhuyla, Türkiye Cumhuriyeti'nin ruhuyla hiç bir zaman bağdaşmayacak bir kişi" olduğu iddiasıyla tekzip yayınlamanın yalnızca bir aldatmacadan ibaret olduğu belirtilmiştir."

İskilipli Mehmet Atif Efendi, yargılanması esnasında, hazırlanan beyannamenin İngiliz uçaklarıyla atılmasından sorumlu olmadığı gibi, sonrasında cemiyetle alakasını kesmiş olduğunu ifade etmişse de bu savunma berat etmesine yetmemiştir.

3 Şubat 1926 tarihinde Ankara İstiklâl Mahkemesi' şu gerekçeli kararını vermiştir:

Hoca Atif Efendinin Türkiye Cumhuriyeti'nin yenilik ve ilerlemeye doğru attığı adımlara mani olmak ve halkı isyan ve irticaa teşvik etmek kastıyla İstanbul'da 1924 sonlarında Frenk Mukallitliği ve Şapka adlı risale yayınladığı ve muhtelif vasıtalarla memleketin muhtelif mahallelerine dağıttığı sıralarda İstanbul Polis Müdüriyeti tarafından Birinci Şube raporuyla 24/8/1341 (1925) tarihi ile Dâhiliye Vekâleti'ne ihbar edildiği, adı geçen vekâletin 26/9/1341 (1925) ve 4717 numaralı emirleri ile mezkûr risalenin toplatılmasının ve dağıtılmasının yasaklanmasının İstanbul'a bildirildiği ve kitapların bir miktarına el konulduğu hâlde, emrin uygulanışı tarihinden bir müddet sonra adı geçen risalenin isyanın çıktığı mıntikalarda yapılan aramalarda elde edilmesi ve muhakemeleri yapılan maznunlara yöneltilen suallerden eserin isyandan bir iki ay evvel bahsedilen muhitlere gelerek elden ele gezdirilmek suretiyle gizliden gizliye okunduğu ve Şapka İktisâsı Hakkında Kanunun kabul edilmesi üzerine muhtelif mahallerde şapka aleyhinde propaganda da bulunan kişilerin tevkifi esnasında yapılan aramalarda bahsedilen esere tesadüf edildiği ve yapılan tahkikatta adı geçen eserin masum halkın fikirlerini iğfal ve irticaa teşvik maksadıyla Anadolu'nun içlerine ve bilhassa doğu vilayetlerine ücretsiz olarak gönderildiği ve risalenin basımı ve dağıtımı hükümetçe men edildiği halde basımı ve dağıtımı için gayretler gösterildiği çeşitli bölgelerdeki isyanın çıkışında amil ve en mühim tahrik vasıtası olduğu, geçmiş hayatı itibarıyla de 31 Mart irtica hadisesinde ve Mahmut Şevket Paşa merhumun katledilmesinde de alakadar bulunduğundan çeşitli suçlar ile cezaya çarptırıldığı, bundan başka Millî Mücadelenin en buhranlı zamanında Anadolu içlerine doğru uzanmış olan işgal ordusuna mukavemet edilmemesi hususunda başkanlığını yaptığı Teali İslâm Cemiyeti adına düzenlediği beyannameleri sonradan aldığı çeşitli inkâr tertiplerine rağmen Yunan tayyareleriyle istiklâli ve hayat hakkı için mücadele eden Anadolu köylerine attığı ve yeniliğe ve Cumhuriyete daimi bir düşman vaziyeti almış olan adı geçen kişinin son isyan hâdisesi ile maddeten ve manen alâkadar bulunduğu bir çok delil ile anlaşıldığından bu hareketin karşılığı olan Kanun-ı Cezâ-yı Umumînin 45. Maddesinin; *"Her biri cürümün husulü maksadıyla ef'âlimiz buradan beri ya bir kaçıını icra eylerse eşhâs-ı mezkûreye hem fil denilir ve cümlesi fâil-i müstakil gibi mücazat olunur."* diyen muharrer fırkası dolayısıyla adı geçen kânunun 55. maddesinin *"Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu tamamen veya kısmen tağyir.. Veya ifayı vazifeden men'ine cebren teşebbüs edenler idam olunur"* diyen muharrer fıkrası mucibince İskilipli Atif Hocanın salben idamına..."

Mahkemenin almış olduğu bu karar 3-4 Şubat 1926 gecesini infaz edilmiştir. Bu hadiseyi müteakiben de 1920 yılından itibaren zaten faaliyetleri durma noktasına gelmiş olan Teali İslâm Cemiyeti fiilen sona ermiştir.

Selma YEL

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, İstanbul 1983.

Alemdar,14 Şubat 1336, nu:424-2724.

AYDEMİR, Şeket Süreyya, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

CEBESOY, Ali Fuat, **Bilinmeyen Hatıralar**, Ed. Osman Selim Kocahanlı, İstanbul 2005.

DOGANAY, Rahmi, **Teali-i İslam Cemiyetinin Beyannameleri (Metin ve Değerlendirme)**, Elazığ 2008.

DÖNMEZ, Cengiz, “Millî Mücadele Boyunca Anadolu’da Faaliyet Gösteren Zararlı Cemiyetler”, **Yeni Türkiye**, Yıl 8, S 44, Mart-Nisan 2002, s.370-386.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, **Millî Mücadele Başlarken**, Cilt II, İstanbul 1965.

GURULKAN, Kemal, “İslâm’ın Siyasallaşma Sürecinde Cemiyet-i Müderrisin’den Teali-i İslâm’a”, **Köprü Dergisi**, S 72, Güz 2000.

GÜNER, Zekâi, KABATAŞ, Orhan, **Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1990.

İkdam, 10 Kasım 1919, nu: 8171.

İkdam, 25 Teşrinisani 1335, nu: 8185.

İskilipli Mehmed Atif, **Frenk Mukallitliği ve Şapka**, Haz. Mücahit Korkmaz, İstanbul 1993.

ÖZKAYA, Yücel, “Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C IV, S 10, Kasım 1987.

SARIKOYUNCU, Ali, “Şeyhülislam Mustafa Sabri’nin Millî Mücadele ve Atatürk İnkılâpları Karşıtı Tutum ve Davranışları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIII, S 39, Kasım 1997.

TUNAYA, T. Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, İstanbul 1952.

Vakit Gazetesi, 23 Teşrin-i evvel 1920, nu: 1032.

29/03/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/teali-i-islam-cemiyeti/?pdf=3339> adresinden erişilmiştir